

प्रकरण - 2 रे

'प्रस्तविक व पूर्वभ्यासाचे स्वरुप '

पृष्ठ क्र. 3 ते 18.

* प्रकरण - 2 रे *

प्रास्तविक व पूर्वाभ्यासाचे स्वरूप

"बाइदेवबासचरित्र व वाङ्.मय या विषयाचा सलगपणे अभ्यास करताना काही गोष्टींकडे कटाक्षाने लक्ष देण्यात आले आहे.

प्रथम यापूर्वीच्या अभ्यासाचे स्वरूप कसे होते ते स्पष्ट करून या अभ्यासाविषयीची दिशा स्पष्ट केली आहे. बाइदेवबासांचे चरित्र आणि व्यक्तिमत्व फुलविण्याचा व त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे अनेक पैलू अभ्यासकांसमोर मांडण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न केला आहे.

व्यक्तिमत्त्वाची अंगे पाहिल्यानंतर बाइदेवबासांच्या वाङ्.मयाचे स्वरूप स्पष्ट करताना त्यांच्या "प्रसादसेवा" पूजावसर, मूर्तिज्ञान, व नामाचे दहाठाय या वाङ्.मयीन रचनांचा बारकाईने अभ्यास करून त्यांच्या वाङ्.मयाचे माहात्म्य स्पष्ट केले आहे. व त्यानंतर बाइदेवबासांच्या समग्र वाङ्.मय विशेषांचा आढावा घेतलेला आहे.

उपसंहारात केलेल्या अभ्यासाचा उहापोह करून बाइदेवबासांच्या वाङ्.मयाने मराठी सारस्वामध्ये ^{कोणती} भर पडाली याचे विवेचन केले आहे.

परिशिष्टामध्ये बाइदेवबासांच्या वाङ्.मयीन रचना दिल्या आहेत त्यातील -

- 1) "प्रसादसेवा" संहिता.
- 2) "पूजावसर" संहिता.
- 3) "मूर्तिज्ञान" संहिता.
- 4) "नामाचे दहा ठाय" संहिता या आहेत व शेवटी शब्दसूची व संदर्भग्रंथसूची दिलेली आहे.

अशाप्रकारे प्रबंधिकेला परिपूर्णता आणण्याचा कसोशीने प्रयत्न केला आहे.

- पूर्वाभ्यासाचे स्वरूप -

चक्रधरस्वामींचे उत्तरांशे गमन झाल्यानंतर नागदेवाचार्य महानुभाव पंथाचे प्रथमाचार्य झाले. त्यांच्या नंतरचे द्वितीय आचार्य बाईदेव व्यास / बास यांची मराठी साहित्यरचना अभ्यासाच्या दृष्टीने अतिशय मोलाची आहे. परंतु ती रचना सलगपणे अभ्यासकांसमोर आलेली नाही. यापूर्वीच्या अभ्यासकांनी प्रसंगानुसार त्यांचा त्रोटक स्वरूपात आढावा घेतलेला दिसतो. परंतु एक महानुभावांचे ग्रंथकार म्हणून त्यांचा अभ्यास विशेषत्वाने झालेला दिसत नाही. त्या दृष्टीने हा प्रबंधिकेचा अभ्यासविषय म्हणून महत्वाचा वाटतो.

पूर्वीच्या अभ्यासकांनी महानुभाव पंथातील नागदेवाचार्य, चक्रधर, म्हाइंभट यांच्यावर लेखन केले आहे. साहित्यचर्चा पण केल्या. मात्र बाईदेवबास अगदी बालपणापासून चक्रधरांच्या सानिध्यात बसूनही तसेच त्यांचे लेखन महानुभाव पंथात दैनंदिन जीवनात महत्वाचे स्थान पावून देखिल त्यांच्याकडे अभ्यासकांचे दुर्लक्षच झालेले दिसते.

लीळाचरित्रामुळे म्हाइंभट, चक्रधर परिचित झाले. स्मृतिस्थळामुळे नागदेवाचार्य, साती ग्रंथामुळे महानुभावीय लेखक माहिती झाले. या वाङ्.मयाला मराठीत मानाचे स्थानही मिळाले. मात्र महानुभाव पंथाच्या दैनंदिन वैशिष्ट्यांनी परिपूर्ण असलेले बाईदेवांचे वाङ्.मय अभ्यासकांना इतके परिचित नाही झाले. भाषा अनलंकृत असली तरी दरिद्री नाही. दृष्टान्ताची समृद्धता बाईदेवबासांच्या वाङ्.मयात प्रकर्षाने दिसते.

समग्र महानुभावीय वाङ्.मय गद्याच्या दृष्टीने मराठी शारदेच्या मंदिरात मानाचे सुवर्णपान मानले जाते. या मुद्याचा विचार करताना बाईदेवबासांचे वाङ्.मय "एका ग्रंथकाराचा अभ्यास" म्हणून अभ्यासनीय आहे.

हा एका लेखकाचा अभ्यास करित असताना यापूर्वी महानुभाव वाङ्.मयामध्ये झालेल्या वाङ्.मयीन लेखनाचा थोडक्यात परामर्श घेणे हे क्रमप्राप्त ठरते. त्या पार्श्वभूमीवर बाईदेवबासांचे वाङ्.मय हे कसे उल्लेखनीय वाटते याचा अन्वयार्थ या ऐतिहासिक वाटचालीतून पाहता येईल. म्हणून महानुभाव वाङ्.मयाची थोडक्यात पूर्वपीठिका पाहू.

पूर्वपीठिका

प्राचीन मराठी साहित्यामध्ये "महानुभाव वाङ्.मयाचा" सिंहाचा वाटा आहे. महानुभावीय साहित्याने

मराठीचे वैभव कळसाला पोहोचविले । मराठीचा संदेश त्यांनी सर्वत्र पोहोचविला पंथाचे प्रवर्तक चक्रधर म्हणजे पूर्वाश्रमीचे हरपालदेव - (जन्म इ.स. 1194) हे भडोचच्या विशालदेवनामक प्रधानाचे पुत्र होत. सिंघण यादवाने गुजराथवर स्वारी केली, तेव्हा बावीस वर्षांच्या तरुण हरपालदेवाने यादव सेनेशी झुंज दिली होती, तरीही पत्नीबरोबरच्या राजविलासात नि ऐश्वर्यापभोगातच त्यांचे दिवस चालले होते. वयाच्या सव्विसाच्या वर्षी हरपालदेव मरण पावले तेव्हा फलटणचे नाथपंथी सिद्ध पुरुष चांगदेव उर्फ श्रीचक्रपाणी राऊळ यांनी त्यांच्या मृत शरीरात प्रवेश केल्याने ते पुन्हा जिवंत झाले. (इ.स. 1220) अशी आख्यायिका आहे" पुढे द्यूतातील द्रव्यनाश व पत्नीशी बेबनाव यामुळे उपरती होवून हरपालदेव रामटेकच्या यात्रेला गेले असता ऋद्धिपूरचे श्रीगोविंदप्रभू (गुंडम राऊळ) हे सिद्ध पुरुष त्यांना भेटले त्यांचेपासून हरपालदेवांनी पराशक्ती व चक्रधर हे नाव यांचा स्वीकार केला.

त्यानंतर श्रीचक्रधरांच्या आयुष्यास निराळीच गती मिळाली. ऋद्धिपूरच्या बाहेर पडून ते सालबर्डीच्या डोंगरात येऊन राहिले. तेथे त्यांनी बारा वर्षे तपश्चर्या केली. पुढे अनेक ठिकाणी भ्रमण केले. याच भ्रमणात असताना श्रीचक्रधरांनी "हंसांबा" नावाच्या स्त्रीशी लग्न केले. या विवाहाचा आध्यात्मिक अर्थ लावला जातो. यानंतर एलिचपूर, वडनेर, पैठण, इ. ठिकाणी भ्रमण करून त्यांनी काही शिष्य मिळविले. रामदेव, नागदेव, नागाबिका, बोणेबाई सारखे शिष्य मिळवून त्यांनी ज्ञानमार्गाचा व प्रेममार्गाचा प्रसार सा-या महाराष्ट्रात केला. 'महाराष्ट्री असावे' या त्यांच्या वचनास अनुसरून त्यांनी सर्व महाराष्ट्र आपलासा करून टाकला.

चक्रधरांचे व्यक्तिमत्व - एका धर्मपंथाचा प्रवर्तक या दृष्टीने पाहता चक्रधरांचे व्यक्तिमत्व ठाशीवपणे मनात भरते. त्यांच्या पूर्व चरित्रामुळे त्यांच्या महंतपणाला कमीपणा येण्याचे कारण नाही. त्यांचे शिष्य त्यांना परमेश्वररूपतार मानतात. स्वतः चक्रधरही स्वतःला चांगदेव राऊळ वा श्रीकृष्ण म्हणवून घेत. तिन्ही - त्रिकाळ स्वतःची पूजा करवून घेत. आपल्या दर्शनाने शिष्यांना स्थित्यानंद घडवीत. भूतबाधा व रोग यांच्या परिहारासारखे चमत्कार करीत. ते विद्वत्तेत कमी नव्हते. गुजराथी, मराठी, संस्कृत या भाषा त्यांना चांगल्या अवगत होत्या. वेदोपनिषदांचे व गीतेचे अध्ययनही त्यांनी केले असावे त्यामुळे त्यांच्या वाणीला एक प्रकारचे वजन प्राप्त झाले होते. तंत्रागम, तंत्रलोक इ. तंत्रग्रंथाचा अभ्यास त्यांनी केला होता. हटयोग जाणत होते.

अश्वपरीक्षा, शस्त्रविद्या, शिल्पविद्या, कृषिविद्या, इ. लौकिक विद्यांचे ज्ञान होतेच शिवाय त्यापेक्षा त्यांचा जीवनानुभव फार मोठा होता. संसाराचा दीर्घकाळ उपभोग त्यांनी घेतला होता. अखंड परिभ्रमण करण्यामुळे जीवनाचे बहिरंग व माणसांचे अंतरंग यांचे चांगले ज्ञान त्यांना झाले असावे, असे त्यांच्या नीतिबोधामुळे व शिकवणुकी वरून दिसते.

चक्रधरांची दिनचर्या वक्तशीर आणि रेखीव असे. लवकर झोपून लवकर उठत. प्रातःकाळी ध्यानस्थ राहून ते गोविंदप्रभूंच्या लीळा आठवीत - किंवा "बाई आम्ही सगळ्या जीवांची चिंता करितो " या वचनानुसार जीवोद्धारणाचा विचार करित. सकाळचा 'पूजावसर' झाला की चक्रधर शिष्यांसह विहरणाला जात. तेथे ते शिष्यांशी धावणे, झुंजणे, पोहणे, जागा साफ करणे या क्रिया करत. तर कधी गोसावीया निरुपणाची प्रवृत्ति तरि निरुपण करिती' बाईसाकरवी दुपारचा "पूजावसर" झाला की, स्वामींची 'आरोगणा' (भोजन) अनेकदा भिक्षान्नाने होई. दुपारी 'घडिया च्यारी पहुडु होए' पुढती 'भटासी निरुपण होए' संध्याकाळी शिष्य भिक्षेला जात. ते परत आल्यावर त्यांना प्रसाद मिळवा म्हणून स्वामी पदार्थ निवडून 'आरोगणा' करित. सायंकाळचा 'पूजावसर' बाईसाबने केला की रात्रीची 'आरोगणा' होऊन मग पहुडु स्वीकरीती.

चक्रधरस्वामींनी शिष्यांना मठातील कामाची शिस्त लावून दिलेली असे. पंचांग पाहून नैमित्तिक कृत्याची तयारी करणे नाथोबाकडे, बाजारहाट करणे नागदेवाचार्याकडे, स्वयंपाकपाणी - सुडासंमार्जन नागांबिकेकडे, स्वामींच्या दिनचर्येची व्यवस्था बाईसाकडे इ. मठाबाहेर तर रस्ता तयार करणे, गारी बुजवणे, सांडोवा (पूल) तयार करणे इ. लोकोपयोगी कामे शिष्यांकडून चक्रधर करवून घेत. शिष्यांकडून कोणाला काही उपद्रव, नुकसान झाले तर त्याच्याकडूनच त्याची भरपाई करून देत. आज्ञाभंगाबद्दल नाथोबा, नागदेवाचार्यानाही मठावरून पंचवीस उडया टाकणे किंवा पाचशे नमस्कार घालणे अशा शिक्षा स्वामींनी दिल्याची उदाहरणे आहेत.

चक्रधरांच्या पंथात प्रवेश मिळण्यास काही नियम असत. मनाविरुद्ध ते कोणाला ठेवून घेत नसत. पण एकदा त्यांच्या परिवारात समाविष्ट झाले की, पांचपंचवीस नियम पाळण्याची 'भाक' द्यावी लागे.

'एथुनि पाठविजैल तेव्हळि जावे : एथौनि बोलाविजैल तेव्हळि यावे : तेस त्रि एथ राहो दीजैल :' असे स्वामी हडसून खडसून शिष्याला बजावीत. त्याशिवाय 'क्रय विक्रय न करावे' 'छेदभेद न करावे' - 'तुम्हा आवडी नावडी न होआवी' 'झाडातळी विजन कीजे', 'नवे वस्त्र न नेसावे' 'तिस-या पाहारी भिक्षा कीजे', 'जेविता आवडी गोडी न करावी' अशाप्रकारचे कितीतरी विधिनिषेध शिष्याच्या वैयक्तिक वागणुकीसंबंधी चक्रधरांनी सांगून ठेवले आहेत.¹

शिस्तीबाबत चक्रधर कडक असले तरी त्यांचे अंतःकरण अतिशय कोमल होते. ते मूलांत मूल, मोठ्यात मोठे होत. शिष्याबद्दल त्यांचे ठिकाणी फार कळवळा होता. क्रीडेत खेळकर नि विनोदीवृत्ती दाखवत. शिष्यांची चेष्टामस्करी करीत. भूतामात्रावर निर्व्याज प्रेम हेच या वृत्तीचे मूळ कारण. पशु पक्ष्यांबद्दलही त्यांना स्नेह वाटे. ते अहिंसक वृत्तीचे होते. मुंगीलाही आपण मारु नये इतकेच नव्हे तर 'महात्मा' पंथीयाला 'मरिता पूजिता समानचि होआवा गा' अशी त्यांची शिकवण होती. कनक व कांता याबाबतीत ते पूर्ण निरिच्छ नि निःस्पृह झाल्याने त्यांच्या ठिकाणी विरक्ती व अहिंसा पूर्ण बाणली होती. अशा व्यक्तिमत्त्वामुळेच 'हिंसारहित, संगरहित प्रवृत्तिधर्मकर्मरहित' असा संन्यासमार्गी भक्तिपंथ लोकांपुढे ठेवायला चक्रधर उद्युक्त झाले. त्यांच्या पंथीय तत्वज्ञानात मध्वाचार्यासारखा द्वैतवाद व आचारामध्ये जैनांची श्रमणपद्धती यांचा संकर झाला आहे.

आचारधर्म - श्रीचक्रधरांनी सांगितलेला आचारधर्म वरवर दिसावयास अतिशय कडक असला तरी ज्या वस्तूची प्राप्ती करुन घेण्यास जीव प्रवृत्त झाला आहे, तिचे महत्त्व ध्यानात घेता या आचारधर्माचे स्वरूप सहज पटण्यासारखे आहे. हे आचार नित्य व नैमित्तिक स्वरूपाचे असून साधकाची योग्यता जाणून सांगितले आहेत. संन्यासी वर्गासाठी नित्याटन, भिक्षाभोजन, एकान्तवास व परमेश्वरनाम स्मरण ही मुख्य कर्तव्ये सांगितली आहेत. दुसरा वर्ग गृहस्थांचा असून त्यात परंपरागत गृहस्थ, संन्यासच्युत गृहस्थ व भोधी गृहस्थ असे तीन भेद आहेत. यानाही पंथाने प्रापंचिक कर्म व आचार सांगितले आहेत. महानुभाव पंथाची दीक्षा घेणे म्हणजे महान तेजाची व बलाची दीक्षा घेणे होय. पंथीय बनण्यापुर्वी दूत, मद्य, मांस, वेश्या, शिकार, चोरी, परद्वारसेवा या सात दुर्गुणांचा त्याग करणे अगत्याचे आहे.

श्रीचक्रधरांची आचारसंहिता आजही आपणांस मार्गदर्शन करणारी वाटेल. 'त्यांच्या सुक्तांत मानवी स्वभावाचे यथार्थ ज्ञान, समाजस्थिती व परमेश्वरप्राप्तीची ओढ यांची छाप दिसते. थोड्या शब्दांत महत्वाचा अर्थ सांगण्याचे अजब कसब श्रीचक्रधरांजवळ होते. हे दिसून येईल. मानवी मन सुखाला कसे लालचावते व प्रसंगी कसे स्वखलित होते हे स्वामींना पुरते माहित होते. आपल्या पंथीयांना आचारसंहिता देताना त्यांनी प्रथमच सांगितले की, स्वदेश बंधु त्याज्य स्वग्रामसंबंधु त्याज्य संबधियाचा संबंधु विशेषता त्याज्य लोभ जेथून निर्माण होईल त्या स्थळाची आवठवणही नको. श्रीचक्रधरांचे स्पष्ट मत आहे की, 'पुरुष जेतुल जेतुली विषयसेवा करी. तेतुला धर्मी निबळ जाए.' धर्मकरणात विषयलोभ उपयोगी नाही. स्त्री हा मोठा घातकारी विषय म्हणून स्त्रीसहवासही साधकांना नको, असे स्वामींनी निश्चून सांगितले आहे.

साधकांनी कोठे वास्तव्य करावे ? हे सांगताना चक्रधर म्हणतात, 'महाराष्ट्री असावे : मातापुरा कोल्हापुरा न वचावे' कारण कोल्हापूर व मातापूर येथील देवता विघ्ने निर्माण करतात. आज मानभावांचे आदिपीठ श्रीक्षेत्र म्हणजे मातापूरच आहे हे लक्षात घेण्यासारखे आहे. स्वामींना महाराष्ट्राचा विशेष अभिमान होता.

भिक्षाटणास जाताना चक्रधर मोठ्या मार्मिकतेने व तपशीलतेने मार्गदर्शन करतात. 'देशाच्या शेवटी झाडातळी जन्म क्षेपावे : तुम्ही शयनासनी भोजनी : परमेश्वररुचि होआवा की गा : 'एका' : 'तोरणमंडळाचेया घरा न वचावे : ' तोरण म्हणजे जेथे शुभकार्य, विवाह, मुंजी, अष्टांगुळे, बारसे, उष्टावळ इ. तेथे गेल्यानंतर लेझ्या नेसल्या स्त्रियांचे दर्शन होते. मिळालेली भिक्षा केवळ प्राणधारणे पुरतीच खावी. साधकाने पहाटे उठावे.

साधकांनी परस्परांशी कसे वागावे? हे सांगताना 'तुम्ही अच्युतगोत्रीय की गा : तुम्हां परस्परे परमप्रीति होआवी' 'परमप्रीति कीजे परिविशिष्ट बुद्धि न कीजे' म्हणतात पवित्र स्थाने कोणती? ते सांगताना चक्रधर म्हणतात, 'एशीचेया संबधा गेले तेतुले ओटे गोटे आदिकरौनि तुम्हां नमस्कारणीये की गा.' 'महात्मेनि प्रियकक्तेया होवावे,' महात्मेनि सत्यार्जवा होवावे..... हासतांही लटिके न बोलिजे हो..... आर्ताप्रति बोलवे. लोहे पाणी गिळीले ऐसे होउनि असावे : देवो माझा मी देवाचा ऐसेया बरी असीजो की,'

स्वातंत्र्य हा मोक्ष : पारतंत्र्य हा बंधु' हे चक्रधरांचे सूक्त नित्य विचारणीय आहे. आपल्या पंथीयांना ते सांगतात 'द्रव्य संबंधासाक्षी न ठाकावे : क्रय विक्रय न करावे : छंद भेद न करावे : तुम्हां आवडी न होआवी : तुम्हा विधिनिषेध न होआवा : तुम्ही जात्रें क्षेत्रा न वचावे : तुम्ही पुरी पाटणी न बसावे :'' 'निरंतर परमेश्वराचा विरह भावावा' भिक्षा मागून नदीतीरी भोजन करावे. 'जेविता आवडीनिवडी न होआवी' परमेश्वर प्राप्ती हे एक साध्य आहे तर असा खडतर आचारधर्म साधकांचा असावाच असे चक्रधरांचे मत होते. श्रीचक्रधर व त्यांचे अनुयायी यांनी हा आचारधर्म कटाक्षाने पाळला. जोकोणी चुकला तर स्वामी क्षमा करीत नसत. त्याला कधी सौम्य शिक्षा, कधी उपदेश करीत.

श्रीचक्रधरांनी महाराष्ट्राच्या पैठण, ऋद्धिपुर, वेरुळ, श्रीनगर, नाशिक, त्रंबकेश्वर, पूणतांबे, डोंबेगाव, बीड, खानदेशातील भडगाव, पाचोरा, चांगदेव, करंजखेड, हिवरळी, संगमेश्वर, खडकुली इ. ठिकाणी जास्त भ्रमण केले. उत्तरार्ध काळात बाइसा व नागदेव यांच्यासह गोदावरीच्या उभयतीरी नेवासे, अहमदनगर व पारनेर या तालुक्यात हिंडले. बेलापूर हे त्यांच्या परिभ्रमणाचे निर्धारपूर्वीचे शेवटचे स्थान.

चक्रधरांच्या पश्चात नागदेवाचार्य या पंथाचे आद्याचार्य झाले. प्रथम काही दिवस ते गोविंदप्रभू जवळ जाऊन राहिले. त्यांच्या निर्घ्राणंतर निंब येथे राहून स्वतंत्रपणे पंथकार्य करू लागले. चक्रधरांच्या तत्वज्ञानाचा जनतेत अधिकाधिक प्रसार करण्याचे कार्य प्रत्यक्षाप्रत्यक्षपणे नागदेवाचार्यानीच केले. 'वेधवंती नागदेव' असे त्यांना म्हणत. विद्याशास्त्राच्या चर्चेत जिंकण्याचे वादकौशल्यही त्यांच्या ठिकाणी वाखाणण्यासारखे होते. त्यामुळे पूर्वाश्रमीचे वेदविद्यापारंगत असे अनेक शिष्य नागदेवाचार्यांना मिळाले. स्वतः नागदेवाचार्यांची स्वतःची अशी ग्रंथरचना उपलब्ध नाही. परंतु लीळाचरित्र, सूत्रपाठ, दृष्टांतपाठ इ. महत्त्वाची संकलनात्मक रचना म्हाइंभट, केसोबास वगैरे पंडितांनी नागदेवाचार्यांच्या प्रेरणेने व मार्गदर्शनाने केली. नागदेवांच्या पश्चात बाईदेवबास, कवीश्वर व्यास व परशरामबास असे 3 आचार्य झाले.

महानुभावांचे वाङ्मय -

महानुभावांचे सारे वाङ्मय पंथनिष्ठेच्या प्रेरणेचेच निर्माण झाले. त्यामध्ये वाङ्मय प्रकारची मांडणीची विविधता दिसून येते. पंथसंस्थापकांची व पूजनीय देवतांची चरित्रे, पंथप्रवर्तकांच्या वचनेविततरंग्रहाने सिद्ध झालेले सूत्रवाङ्मय, सूत्रवाङ्मयाचे व इतर प्रमाणग्रंथाचे विवरण करणारे

टीकावाङ्मय, त्यासाठी उपयोगी अशी न्यायव्याकरण कोश - छंदा - दि - शास्त्रे, फंथमान्य अशा क्षेत्रांची व व्यक्तींची माहत्त्वात्म्य वस्तुनिष्ठे स्तोत्रे आणि तत्संबंधीची काव्ये, अशा क्रमाने महानुभावांचे साहित्य विस्तारले आहे. हे वाङ्मय निर्माण करणारे ग्रंथकार, व्युत्पन्न पंडित व प्रतिभासंपन्न कवी होते.²

श्रीकृष्ण, दत्तात्रेय, चांगदेव, राऊळ, गुंडम, राऊळ व चक्रधर यांना महानुभाव पंचकृष्ण म्हणून अवतारी पुरुष मानतात. त्यांची चरित्रे व चक्रधरांच्या वचनोक्ती यांना 'श्रुती' म्हणतात. नागदेवाचार्यांच्या कालखंडातील ग्रंथरचना व त्यांचे 'स्मृतिस्थळ' सारखे चरित्र यांना 'स्मृती' म्हणतात. परशुरामाचार्यादिकां संबंधीचे लेखन व तत्कालीन आचार - विचारसंबंधीचा ग्रंथसमूह यांना 'वृद्धाचार' अशी संज्ञा आहे. श्रीगुर्जर शिवभ्यास, न्यायबास बाइंदेकर, भीष्माचार्य लासूरकर वगैरेंच्या काळातील. टीकाग्रंथ व रुढ आचारांसंबंधीचे ग्रंथ यांना 'मार्गरुढी' असे नांव आहे. त्यानंतरचे सारे वाङ्मय 'वर्तमान' या विभागात येते.

'साती ग्रंथ' अशी आणखी एक संज्ञा महानुभाव वाङ्मयात रुढ आहे. हे सात ग्रंथ ओवीबद्ध काव्यग्रंथ असून फंथाच्या पहिल्या शंभर वर्षांतच त्यांची रचना झालेली आहे. ग्रंथकारापैकी बहुतेक ग्रंथकार चांगले व्युत्पन्न पंडित व कवी असून चक्रधरांचे सान्निध्य त्यांना लाभले होते.

श्रीचक्रधरांच्या लीळा संकलित करून म्हाइंभटानी जो चक्रधरचरित्रपर ग्रंथ लिहिला तो मराठी वाङ्मयाच्या इतिहासात अनन्यसाधारण असा आहे. इ.स. 1278 मध्ये तो लिहिला. महानुभाव वाङ्मयाचा आद्य - गद्यग्रंथ होय. आठवणींच्या रुपाने चरित्र लिहिण्याची प्रथा मराठीत प्रथम यांनीच पाडली. त्या ग्रंथाचे नांव 'लीळाचरित्र' होय. श्रीचक्रधरांचे रुपसौंदर्य, व्यक्तिमत्व, वेधकत्व, कारुण्य, निःस्पृह वृत्ती, अहिंसा व वैराग्य यांचे काटेकोर पालन, विनोदी व खेळकर प्रवृत्ती इ. विशेषांचे मनोज्ञ दर्शन 'लीळाचरित्रा' त घडतेच, कित्येक प्रसंगी लीळांचे निवेदन भावपूर्ण व रसपूर्ण झाले आहे. प्रसंगाचे व व्यक्तींचे चित्र रेखीव वनेटके उभे करण्याचे सामर्थ्य म्हाइंभटात आहे. बाईसा, नागदेव, दादोस, सारंगपंडित, म्हात्ताईसा, साधे, मार्कंड, गदोनायक, आडिसा अशांपासून साध्या मोळीविक्या पर्यंतची शब्दचित्रे अतिशय बोलकी व भावमधुर बनलेली आहेत. समकालीन भाषाप्रसन्न, अकृत्रिम आणि अर्थवाही आहे.

प्रत्यक्ष तोंडची वचने असल्यामुळे तिच्यात जिवंतपणा आला आहे. तत्कालीन समाजाचेही प्रतिबिंब त्यात पहलवयास मिळते. उष्टावण, मौजिबंधन, विवाहोत्सव, 'साता वरिखांचा नोवरा व

पाचा वरिखांची नोवरी' यांचे विडी तोडणे, दिवाळी, शिमगा, ग्रामस्थांकडून न्यायनिवाडा, जातिधर्म, चांभारास मिळालेली शिक्षा, वाटमारी, दरोडे, परमार्थाविषयी आस्था अशा अनेक सामाजिक खुणांच्या नोंदी लीळाचरित्रात आढळतात.

महानुभावपंथाचे तत्वज्ञान व आचारधर्म यासंबंधीचे प्रमाणग्रंथ लीळाचरित्रातूनच निर्माण झाले असल्याने पंथीयांना वेदोपनिषदांइतका हा चरित्रग्रंथ पवित्र वाटावा, यात नवल नाही.³

म्हाइंभटाने चक्रधरांचे गुरु गुंडल राऊळ वा गोविंदप्रभू यांच्या आठवणी देखिल गोळा करुन 'ऋद्धिपूर लीळा' या नावाने संग्रहित केल्या आहेत. महानुभावांच्या दृष्टीने गोविंदप्रभूही परमेश्वरत्वतारच.

गोविंदप्रभूप्रमाणेच श्रीकृष्ण, दत्तात्रेय, चक्रपाणी यांच्याही लीळा चक्रधरांनी वेळोवेळी शिष्यांना सांगितल्या होत्या त्याआधारे महिंद्रभटांनी त्यांचीही चरित्रे लिहीली आहेत.

बाइदेव - बाइदेवबासांचा 'पूजावसर' हा 'लीळाचरित्रानंतरचा गद्य ग्रंथ सन 1278 सुमारचा होय. बाइदेवबास हे पंथाचे द्वितीयाचार्य होय. चक्रधर व गोविंदप्रभू या दोघांचेही सांनिध्य त्यांना लाभले होते. 'प्रसादसेवा' 'नामाचे दहा ठाय' 'मूर्तिज्ञान व पूजावसर' अशी गद्यप्रकरणे त्यांच्या नावावर आहेत. चक्रधरांच्या बारीक - सारीक हालचालींची नोंद त्यांच्या वाङ्मयात असल्यामुळे तिला ऐतिहासिक व पंथीय दृष्टीने धार्मिक महत्त्व आले आहे. स्वामीनिष्ठा । सूक्ष्म अवलोकन आणि सरळ व सुबोध चटकदार भाषाशैली यांनी 'पूजावसर' ग्रंथ विशेष प्रसिद्ध झाला आहे.

केशिराजबास नी चक्रधरांच्या मूर्तीचे व गुणांचे अत्यंत भक्तिभावाने व रसिकतेने केलेले 'मूर्तिप्रकाशातील' पद्यमय वर्णन हृदयंगम उतरले आहे. केशिराजांनी नागदेवाचार्यांकडून पंथीय दीक्षा घेतली. यांचे वैराग्य पाहून 'माझा केशवु शुकयोगीद्र कीं गा' असे संतोषाचे उद्गार नागदेवाचार्यांनी काढले होते. त्यांच्या 'रत्नमाला नामक' संस्कृत स्तोत्रातही चक्रधरांच्या लीळा भक्तिभावाने वर्णिल्या आहेत. त्यांनी लीळाचरित्राच्या आधारेच 'सिद्धांतसूत्रपाठ' व 'दृष्टांतपाठ' पंथीय तत्वज्ञानाचे प्रवक्तेच होत. असे म्हणावेसे वाटते. (पंडिता केशव देवा : तुम्ही माझे डोळे कीं गा : म्हणितले : तुमचेनि माझी विद्या उजळली म्हणितले' किंवा 'केशवद्या माझेनि मुखे जे निरुपण तेथ संशयो नाही : परी मज मागा शास्त्र जायेना ऐसे तुवां केले : येणे शास्त्रे (सूत्रपाठाने) पुढां मार्गाचे झगडे तुटतील :"⁴ ही नागदेवाचार्यकृत प्रशस्ती हेच सांगते.

या पंथाच्या मंडळीनी गीताभागवतावरही लहानमोठे टीकाग्रंथ लिहिले आहेत. महिंद्रव्यास, कवीश्वरव्यास, लक्ष्मेंद्रभट देऊळवाडेकर, निवृत्तीदेव वाठोडकर वगैरेंच्या पंधरा वर गीताटीका उपलब्ध आहेत. साती ग्रंथ 'ज्ञानप्रबोध' हा गीतेतील श्लोकाधारेच पण स्वतंत्रपणे रचिलेला 1200 ओव्यांचा काव्यग्रंथ आहे. महानुभावांच्या पवित्र साती ग्रंथापैकी हा एक आहे. पं. विश्वनाथ बाळापूरकर यांनी हा लिहिला. सर्वज्ञ ज्ञान, वैराग्य, भक्ती यांचा महिमा अगदी वक्तृत्वपूर्ण भाषेत वर्णिला आहे. या ग्रंथावर ज्ञानेश्वरांच्या शैलीची छाप दिसून येते. हा तत्वज्ञानात्मक ग्रंथ म्हणजे 'परमार्गी ज्ञानाची पळे' 'भक्तीची जन्मपत्रिका' आहे. पं. बाळापूरकरांनी अनेक ग्रंथ लिहिले त्यात 'ज्ञानचंद्रिका' नावाचा गद्यग्रंथही आहे.

भागवताच्या आधारे लिहिलेल्या टीकांपैकी उल्लेखनीय 'साती ग्रंथा' पैकी एक ग्रंथ म्हणजे उद्धवगीता भास्करभट बोरीकरांनी ही एकादशस्कंधा वरील पहिली मराठी टीका (इ.स. 1309) मध्ये लिहीली प्रारंभी कृष्ण - उद्धववियोगाचा प्रसंग साधून कवीने करुणरसाचा परिपोष यात केला आहे.

बाइदेवबासांच्या अपेक्षेप्रमाणे हा ग्रंथ 'निवृत्ताजोगा' झाला असला तरी या ग्रंथात कवीचे कवित्वही प्रगट झाले आहे. यामध्ये नारद - उद्धवाचा विनोद, श्रीकृष्ण रुक्मिणीचा प्रेमकलह, विरहिणी गोपी यांची वर्णने भास्करभट्ट स्वतंत्रपणे करताना दिसतो.

शिशुपालवध हा साती ग्रंथापैकीय एक होय. या एकाच काव्यामुळे भास्करभट्ट बोरीकराचे नांव एक प्रतिभासंपन्न कवी म्हणून प्रसिद्ध आहे. हा ग्रंथ काव्यग्रंथ व मुख्यतः शृंगारात्मक आहे. वसंताची उद्याने, कामदेवाची मंदिरे, शृंगाराचे पाट यांनी हा ग्रंथ परिपूर्ण आहे.

'वछाहरण' - दामोदर पंडितांचा हा ग्रंथ महानुभावांच्या साती ग्रंथामध्ये येतो. महानुभाव तत्वज्ञानाचे सूत्र व कथेचे अनुसंधान ही दोन्ही न सोडता आपल्या भक्तिभावाचा नेटका अविष्कार दामोदर पंडितांनी यात केला आहे. दामोदर पंडीत हे पूर्वाश्रमीचे चांगले संस्कृतज्ञ वैदिक पंडित होते. त्यांची पत्नी हिरांबा ही संन्यास घेऊन प्रथम नागदेवाचार्यांना अनुसरली. तिच्या टोचणीमुळे दामोदर पंडितांनीही मुलाच्या लग्नानंतर 'भिक्षा केली'⁵

'रुक्मिणी स्वयंवर' इ.स. 1292 - हे मराठीतील पहिल्या दर्जाचे आख्यानकाव्य ठरेल. नरेंदाने ही कृष्णकथा लिहीली आहे. साती ग्रंथापैकीच एक. नरेंद्रांच्या कवित्वाचा ठसा 'रुक्मिणी स्वयंवर' वाचत

असताना मनावर उमटतो. 'रुक्मिणीची विरहवस्था, तीवरील उपचार किंवा वसंताची निसर्गशोभा व द्वारकेची वैभवश्री इ. ची. या काव्यातील वर्णने वाचू लागता रसिकांचे देहभान हरपून जाते. नरेंद्र सृजनशील प्रतिभेचा कवी आहे. त्याच्या काव्यरचनेचा डील पुराणिकाचा नसून महाकवीचा आहे. रामदेवराजाने ओवी संख्येइतके सुवर्ण देऊन तो ग्रंथ कर्तृत्व मागू लागला. तर नरेंद्रने साफ सांगितलें, " ना राजे हो आमचेया कवीकुळा बोलु लगैल" यात निर्लोभी पणाबरोबरच कवित्वाचा अभिमानही दिसतो.

'ऋद्धिपुरवर्णन' महानुभाव काव्यग्रंथातील आणखी एक प्रसिद्ध; साती ग्रंथातीलच एक ग्रंथ म्हणजे 1331 मधील नारायण बहाद्विये यांचा 'श्रीऋद्धिपुरवर्णन' होय. रिधपूर अथवा ऋद्धिपूर हे स्थान श्रीगोविंदप्रभु यांची अवतारभूमी असल्यामुळे पंथीयांना क्षेत्राप्रमाणे वाटते. नारायण पंडीत हे बाळलिये या गावचे. ऋद्धिपुरातील देवळे व परिसर यांचे वर्णन यात आहे.

सह्याद्रिवर्णन – सन 1313 मधील खलोबासांचा 'सह्याद्रिवर्णन' हा आणखी ग्रंथ महानुभाव पंथीयांत फारच महत्वाचा मानला जातो. या ग्रंथात सह्याद्रीवर निवास करणा-या श्रीदत्तात्रेयांचे वर्णन आले आहे. महानुभाव पंथाचे आदिस्थान श्रीदत्त होय. हा महानुभावी दत्त एकमुखी आहे. प्रत्यक्ष 'परमेश्वराने' च अवतार घेतला तो दत्त अशी त्यांची कल्पना आहे. या काव्यात सर्वतीर्थ, एकवीरा, रेणुका, दत्तात्रेयाचा अळर्क, सहस्त्रार्जुन, परशुराम यांच्यावरील अनुग्रह, श्रीचक्रधरांचे अवतारकार्य, आत्मनिवेदन, स्वोद्धारची तळमळ इ. विषय आले आहेत.

भटोबास नागदेवाचार्यांच्या मृत्यूपर्यंतची हकीकत सांगणारा महानुभावपंथातील महत्वाचा आणखी एक चरित्र ग्रंथ म्हणजे 'स्मृतिस्थळ' होय. 'स्मृतिस्थळ' हे नागदेवाचार्य तथा भटोबास, या पंथाचे प्रथमाचार्य यांचे चरित्र आहे. चक्रधरांच्या सानिध्यातील जीवनकालाचा व त्याचप्रमाणे कौटुंबिक हकीगतीचा थोडक्यात आढावा घेऊन 'स्मृतिस्थळ' आपणांस नागदेवाचार्यांच्या जीवनाच्या उत्तरार्धाशी घेऊन जाते. 'स्मृतिस्थळ' हे महानुभावीयांचे 'गुरुचरित्र' म्हणून गौरवीता येईल. स्वामींच्या प्रयाणानंतरचे भटोबासांचे जीवन 'स्मृतिस्थळा'त

चित्रित केले आहे. स्वामींनी प्रतिपादिलेले महानुभावपंथाचे तत्वज्ञान व आचारधर्म भटोबासांच्या ठायी पूर्णपणे बिंबलेले होते. त्यामुळे ते स्वामींच्या प्रयाणानंतरही पंथाच्या अनुयायांना स्पष्टपणे मार्गदर्शन करू शकले.

भटोबास व्युत्पन्न पंडित होते. कै.सोबासां सारखे पंडितही 'रत्नमाला' 'उद्धरणप्रकरण' यासारखी ग्रंथरचना करताना त्यांच्या मार्गदर्शनाची अपेक्षा करतात. 'स्मृतिस्थळा' तून तत्कालिन सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक पार्श्वभूमिबद्दलही दर्शन घडते.

नागदेव श्रीचक्रधरांच्या 'शास्त्रा' त निष्णात होते. स्वतः स्वामींनी त्यांना घडविले होते. किंबहुना म्हणूनच पंथाचे पहिले आचार्यपद त्यांच्याकडे स्वतःहून चालत आले. अशा व्यक्तिचे चरित्र तत्वज्ञानाबद्दल लिहिणे म्हणजे चक्रधरांचाचून 'लीळाचरित्र'. 'लीळाचरित्र' तत्वज्ञान पूर्ण असा हा ग्रंथ आहे. 'स्मृतिस्थळ' या ग्रंथाचा लेखक उपलब्ध माहितीवरून तरी परशुरामबास दिसतो.

'स्मृतिस्थळ' हा प्राचीन चरित्रग्रंथ आहे. स्मृतिस्थळाची भाषा मधूर, प्रसंगी कडकही आहे. सुखदुःखाचे उद्रेक ती अचूकपणे टिपते. ती अलंकारांनी नटलेली नसून साधीसूधी पण विलक्षण प्रभावी आहे. वाङ्.मयीन सौंदर्याने भरली आहे. मराठी काव्याच्या आरंभस्थानीच शुक्राच्या चांदणीप्रमाणे लुकलुकणारी एक महानुभाव कवयित्री महदाइसा तिचीही ओळख करून घेणे अगत्याचे ठरते.

महदाइसा अथवा महदंबा या आद्य मराठी कवयित्रीच्या नावावर धवळे, मातुकी - रुक्मिणी स्वयंवर या रचना आहेत. महानुभाव पंथाचे जेष्ठ व श्रेष्ठ आद्याचार्य प्रचारक नागदेव हे तिचे चुलत भाऊ. तिला श्रीचक्रधरांचे प्रथम दर्शन नागदेवासमवेत पाटवध येथे झाले. चक्रधरांवरील तिची निष्ठा वाढत गेली. त्यांना विविध प्रश्न विचारून ती त्यांच्याकडून अनेक प्रकारची माहिती मिळवीत असे. या माहितीचा उपयोग 'लीळाचरित्र' कारास झाला. श्रीचक्रधरांच्या निर्याणानंतर महदाइसा रिधपुरास गोविंदप्रभूजवळ राहू लागली.

चक्रधर, गोविंदप्रभू व नागदेवाचार्य यांच्यावर तिची विलक्षण निष्ठा होती. या महदाइसेच्या नावावर धवळ्यांचा पूर्वार्ध व उत्तरार्ध आहे. धवळ्यांचा पूर्वार्ध ज्ञानेश्वरीपूर्वी निर्माण झाला असावा असा तर्क संशोधक करतात⁶

धवला याचा अर्थ लग्नात गावयाचे वरविषयक गीत. धवल हा प्राचीन लोकगीतांचा एक वृत्तप्रकार असल्याचेही सांगितले जाते. श्रीगोविंदप्रभूंच्या सूचनेवरून त्यांच्याच काल्पनिक विवाहप्रसंगी महदाइसाने धवळ्यांचा पूर्वार्ध रचला. या काव्यात तिने कृष्ण रुक्मिणीचीच कथा गाइली आहे. या काव्यात कृष्णरुपाचे तसेच विवाहसोळयाचे वर्णन तिने अगदी तन्मयतेने केले आहे. रचनेतील अव्याजमनोहर सरलता, वृत्तीची

भवमधुर कोमलता आणि सहज प्रेमाने झालेला भक्तिभावाचा उद्रेक या सर्वांचे रसायन महदंबेच्या धवळयात सहजतेने एकवटले आहे.

"साधेपणाने - साधे वर्णन, साधी भाषा व साधे विचार - विकार यामुळे काव्य कसे हृदयंगम होते, याचा 'धवळे' हा उत्कृष्ट आदर्श होय".

महदंबेचे मूळ नाव रुपाई. तिच्या पणजीवरून चक्रधरांनी महदाइसा हे नाव ठेवले. तेच रुढ झाले. "म्हातारी जीजासक" म्हातारी चर्चक : म्हातारी काही पूसताचि असे :⁷ असे स्तुतिपर उद्गार चक्रधरांनी तिच्याविषयी काढले आहेत. तिचे नौगाव येथे देहावसन झाले तेव्हा "म्हातारी धर्मरक्षक" : प्रीतिरक्षक : सुहृदत्वे दुख निवेदु" असे धन्योद्गार नागदेवाचार्यांनी महदंबेविषयी काढले.

महदाइसेच्या नावावर धवळयांचे दोन भाग आहेत. त्यापैकी पूर्वार्ध तिने रचला उत्तरार्धाची 65 कडवी मात्र लक्ष्मीधरभटाच्या मदतीने म्हाइंभटाने केली आहेत. 'मातुकी रुक्मिणी स्वयंवर' या नावाचे आणखी एक आख्यानकाव्य महदाइसेच्या नावावर आहे. पण धवळयांचा तो शुद्ध प्रतिध्वनि आहे". गर्भकांड ओव्या हे तिचे तिसरे काव्य उपदेशपर व नीरस आहे. शिवाय काही स्फुट पद्ये तिने रचिली असावीत असा तर्क आहे. महदाइसा शीघ्र काव्यरचना करित असे.

वरीलप्रमाणे महानुभाव प्रमुख वाङ्मयाचा थोडक्यात परमार्श घेतला.

समालोचन - लीळाचरित्र, स्मृतिस्थळ, पूजावसर, सूत्रपाठ, इत्यादी गद्यग्रंथ तेजस्वी विचारांनी समृद्ध आहेत. पंथाचे तत्वज्ञान व आचार यांचे सुस्पष्ट विवेचन यांत आहे. गद्यात एकप्रकारचा जिव्हाळा व जिवंतपणा आहे. आख्यानी थाटाचे अत्यंत श्रेष्ठ प्रकारचे काव्य या पंथाच्या आश्रयानेच मराठीत प्रथम सुरु झाले. चरित्रग्रंथ, काव्य, व्याकरण, कोश, आठवणी, स्फुटगीते, आरत्या इ. चा उगम या पंथाच्या आश्रयाने झालेला दिसतो.

संस्कृतचा प्रभाव सर्वत्र असताही व महानुभावीय पंडित कवी संस्कृत जाणणारे असतानाही त्यांनी मराठी भाषाभिमाने आपले साहित्य मराठीतून लिहिले.

मराठी भाषेला काही नवीन वृत्ते देण्याचा मानही महानुभाव पंथीयांना आहे. महानुभाव पंथीयांच्या गद्यपद्य ग्रंथावरून लक्षात येते की, गीता, भागवत, श्रीकृष्ण, दत्तात्रेय, चक्रधर, याविषयी ग्रंथकारांना व

महंतांना कमालीचे प्रेम आहे.

महानुभावपंथातील वर सांगितलेल्या लेखकांपैकी लेखक बाइदेवबास, पंथाचे द्वितीयाचार्य यांचा अभ्यास प्रबंधिकेमध्ये करावयाचा आहे. बाइदेव कमालीचे विरक्त, एकनिष्ठ शिष्य व श्रीचक्रधरांचा अनन्य भक्त या गुणत्रयींमुळे स्वतःचे वेगळेपण दर्शवितात. मात्र त्यांचा फारसा बोलबाला साहित्यचर्चेत झालेला दिसत नाही. 'प्रसादसेवा' 'पूजावसर' 'मूर्तिज्ञान' 'नामाचे दहा ठाय' या अनन्यसाधारण व श्रीचक्रधरविषयक ग्रंथरचना निर्माण करूनही 'बाइदेव' फारसे कुणाच्या नजरेत आले नाहीत. त्यांच्या वाटयाला आलेली ही उपेक्षाच ठरते.

बालपणापासून श्रीचक्रधरांचे संनिधान लाभलेला नागदेवाचार्यांच्या शिस्तीत वाढलेला, आपल्या लेखन व आचरणामध्ये श्रीचक्रधरमय झालेला बाइदेव या प्रबंधिकेत मांडून त्यांच्या वाइ.मयीन रचनांचा सलगपणे अभ्यास मांडावयाचा आहे.

'बाइदेवबास' श्रीचक्रधरांचे निष्ठावंत शिष्य होते. पंथाचे विरक्त व वैराग्यशील आचार्य होते. त्यांची आठवण म्हणजे पर्यायाने श्रीचक्रधरांचेच स्मरण होय. बाइदेवांच्या सा-याच ग्रंथरचना प्रार्थना स्वरूपाच्याच आहेत. महानुभावाच्या नित्यपाठात त्यांच्या या ग्रंथरचना अंतर्भूत आहेत. साक्षेपाने बाइदेवांनी संपूर्ण 'श्रीचक्रधरचरित' आपल्या रचनांमध्ये कथन केले आहे. निखळ भक्तीच्या पोटीच बाइदेवांना ते शक्य झाले. हुबेहुब वर्णन करण्याची त्यांची हातोटी, सूक्ष्म निरीक्षणशक्ती, लीळांचा समर्पकपणे उपयोग व व्यक्तिचित्रणे, स्थलवर्णने जिवंत करून साकार शब्दरूप देण्याची त्यांची किमया त्यांच्या ग्रंथसंपदेमध्ये आहे. वर्णनातील अचूकता, तपशीलाचे बारकावे हे बाइदेवांच्या लिखाणाचे विशेष आहेत. 'मूर्तिज्ञान' 'पूजावसर' 'प्रसादसेवा' या रचनांत हे विशेष प्रामुख्याने दिसतात. निर्जिव मठ ते आपल्या शब्दशिल्पातून साकार करतात. प्रसाद वस्तूंना चैतन्य प्राप्त करून देऊन नामाच्या दहा ठायांना अमरत्व प्राप्त करून देतात.⁸ या सुंदर गुणविशेषांमुळे बाइदेवांचे वाइ.मय सौंदर्यपूर्ण ठरते.

लीळाचरित्र, स्मृतिस्थळ, रुक्मिणीस्वयंवर वगैरे महानुभावीय साहित्यावर अभ्यासकांनी प्रकाश टाकला आहे. परंतु एक खास महानुभावीय ग्रंथकार असूनही उपेक्षिला राहिलेला लेखक बाइदेवबास मात्र अभ्यासकांनी दुर्लक्षितच केलेला दिसतो. भाषेचे सुंदर वस्त्र परिधान करूनही तसेच चित्रात्मक शैली असूनही म्हणजेच वाइ.मयीन सौंदर्याने बाइदेवांचे वाइ.मय परिपूर्ण असूनही म्हणावे तेवढे त्यांच्यावर लेखन झालेले

विसत नाही. उद्बोधन व मनोरंजनाचा सुंदर मिलाफही त्यांच्या वाङ्.मयात दिसून येतो. महानुभाव पंथाची सुत्रे बाइदेवांनी 'प्रसादसेवा' 'मूर्तिज्ञान', 'पूजावसर' व 'नामाचे दहा ठाय' मध्ये दृष्टोत्पत्तीस आणून दिली आहेत. यामुळे महानुभावपंथाची आचार व विचार संहिता वेगळी शोषण्याची गरज भासत नाही.

महानुभाव पंथाची दैनंदिनीच आपल्या वाङ्.मयातून जतन करून ठेवलेली आहे. त्यांनी वापरलेली छोटेखानी भाषारचना, साधा पण आकर्षकपणा यांच्या समृद्धतेने सजलेले त्यांचे वाङ्.मय अभ्यासास न वाटेल तरच नवल ।

* संदर्भ *

1. प्राचीन मराठी वाङ्मयाचे स्वरूप - ह. श्री. शेणोलीकर, मोघे प्रकाशन, आवृत्ती 4 थी, कोल्हापूर पृ. 14
2. तत्रैव पृ. 26
3. तत्रैव पृ. 30
4. स्मृतिस्थळ - संपा. वा. ना. देशपांडे, व्हीनस प्रकाशन, सुधा आ. 2 पुणे, 1960 स्मृ.कृ.225
5. आद्य मराठी कवयित्री - वा. ना. देशपांडे, 1935.
6. प्राचीन मराठी वाङ्मयाचे स्वरूप - ह. श्री. शेणोलीकर, मोघे प्रकाशन आ. 4, कोल्हापूर पृ. 36.
7. लीळाचरित्र - सं. वि. भि. कोलते, महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती प्रकाशन, मुंबई, लीळा क्र. 491.
8. बाइदेवबासचरित्र व नित्यदिनीलीळा, संपा - के. सी. क-हाडकर, अहमदनगर, मे. 1977, पृ. 54.
